

ژورنال علمی باستان‌شناسی ایران

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: <https://nbsb.basu.ac.ir/>
Vol. 13, No. 39, Winter 2024

A New Look at One Sassanid Shapur I Gold Coin (241-272 AD)

Mohammad Jafar Ashkevari¹, Seyyed Ali Alavinia Abarghuei²,
Amir Hosein Abolhassani Jabali³

<https://dx.doi.org/10.22084/NB.2023.25347.2435>

Received: 2021/12/25; Accepted: 2022/06/15

Type of Article: **Research**

Pp: 179-202

Abstract

In the minting of the first Sasanian coins, the details of the designs, faces, figures, and arrays of the king were carefully considered. In this research, the content of a gold coin from the time of King Shapur I (241-272 AD) has been investigated. The shape of the Shah's face is different compared to other coins minted during Shapur's time, which shows weakness and withering. There is also a three-horned spear in the hands of two figures around the fire pit on the back of the coin. Dihim's attachment to Shapur's foot is one of the important points of the studied coin. For a better understanding of Shapur's face, the verses of Ferdowsi's Shahnameh, which narrates the end of Shapur's life, have been used. Studies have shown that the image on the studied coin shows the sick face of the king at the end of his life, which is confirmed by referring to the poems of Shahnameh. The three-horned spear on the back of the coin as a symbol of Shiva and the hyacinth of the Kushan religion is a sign of the king's power and his successes, especially in the battle against the Kushans. It could be said that the three-pronged spear in the hands of the king and Ahura Mazda, the guardian of the hearth and the sacred fire, is a reminder of the submission of the Kushan religion to the Iranian religion, and Dihim is its symbol. From the Sassanid kings, along with a three-pronged spear, fire, crescent, and moon, meaning connection and friendship with Ahura Mazda and the gods Mehr and Anahita. Also, the similarity of the faces of the king and Ahura Mazda shows the same claim that the early Sassanid kings considered themselves to be of Yazdani race and face.

Keywords: Shapur I, Sasanian Coins, Ferdowsi's Shahnameh, Three-Pronged Spear.

1. Assistant Professor of History and Civilization of Islamic Nations, Faculty of Humanities, University of Zanjan, Zanjan, Iran (Corresponding Author)

Email: ashkevari@znu.ac.ir.

2. Researcher in History and Coin, Tehran, Iran

3. PhD student in Persian literature, Imam Khomeini International University, Faculty of Literature and Humanities, Qazvin, Iran.

Citations: Ashkevari, M. J.; Alavinia Abarghuei, S. A. & Abolhassani Jabali, A. (2024). "A New Look at One Sassanid Shapur I Gold Coin (241-272 AD)". *Pazhohesh-haye Bastan Shenasi Iran*, 13(39): 179-202. doi: [10.22084/nb.2023.25347.2435](https://doi.org/10.22084/nb.2023.25347.2435)

Homepage of this Article: https://nbsb.basu.ac.ir/article_5108.html?lang=en

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.

© Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the *Creative Commons*.

Introduction

The necessity of using historical texts and reports in the analysis of coins was revealed several decades ago in Greek and Roman numismatics. Sasanian coins are precious documents of Iran's history, culture, art, and religion, through which the names of kings, mints, religious symbols, images of goddesses, sacred rituals, and Zoroastrian gods are revealed. The study of Sasanian coins began at the end of the 18th century AD and has made significant progress ever since. Since the beginning of the 20th century, the development of archaeological research on the one hand, and the increase in historical awareness of the Sasanian period, on the other hand, have shown the importance of numismatic data for researchers and the field of numismatics as a discipline. The link between history and archaeology received more attention, and in the second half of the 20th century, new methods and approaches were considered in Sasanian numismatics. In the middle of the 20th century, Franz Altheim (1898-1976) strongly realized the greatest weakness of the previous research about the history of Iran in the Sassanid period, and that was the historians' neglect of the sources and documents of the first financial and economic category, i.e., coins. Thus, in collaboration with an Austrian archaeologist named Robert Gobel (1919-1997 AD), he started writing a book titled "Asian State and Systematic Classification of Coins". In Sasanian numismatics, the place of historical texts and reports is not yet known correctly, and in the last two decades, the authors of the Sasanian encyclopaediae have looked at historical texts in addition to numismatic data, but regarding the importance of historical texts, comprehensive research in data interpretation is needed. Numismatics has not been done yet. For example, texts such as Tabari's *Tarikh* or Ferdowsi's *Shahnameh*. These sources provide us with information about how comparing financial documents could solve some of the old mysteries of Sasanian history and numismatics. Therefore, in the current research, verses from Ferdowsi's *Shahnameh*, which narrates the end of Shapur's life, have been used to analyze the studied gold coin. This historical research has been done in a descriptive, analytical-comparative way. In this way, to better understand Shapur's face, the verses of Ferdowsi's *Shahnameh*, which narrates the end of Shapur's life, have been used. In this research, in addition to the detailed introduction of the desired coin, misconceptions about the coin, including its weight (8.2g) and the place of minting (Merv) were corrected.

Identified Traces

King Shapur's gold coin has a weight of 7.2 grams and a diameter of 22 mm. There is no information about the year and location of the minting but based on the weight of the coin (2.8 g), Zohrabian and Afgari considered it belong to the monetary system of Kushan and Merv, which is not true because Shapur's coins in Merv are similar to coins minted by the government. On the coin, in the center, the image of Shapur is right. The spherical crown is a symbol of the sun. On the crown, there are numerous grooves, a ring, and a crescent moon. The curly hair of the king's head protrudes from the crown and is tied at the back. The king's beard is tied at the bottom with a ribbon, and a band descends from the crown and covers the ears. A pearl necklace hangs on the king's neck. In general, the Shah's face is in a state of weakness and illness, and it is different from his statue in the Shapur Cave and the reliefs of Kazeroon, and it is more in line with the verses of the Shahnameh, which described the end of his life. On the back of the coin, in the center, there is a high elongated pillar-shaped fire pit on a pillar, a tablet image, and a crescent moon. Two figures with regal and spherical crowns stand on the left and right sides of the hearth, with their backs to each other, one with a curly beard and the other with a pointed beard. The three-pronged spear in the hands of Shah and Ahura Mazda is not seen in any of the coins of Shapur I. Therefore, the face of Shapur is the distinguishing feature of the studied coin from the other coins.

Conclusion

Based on the face of Shapur, it could be said that the studied gold coin is related to the end of Shapur's life and when he was suffering from illness. The crown and its decorations are carefully depicted on the coin, and the weakness and illness of Shapur's face were also confirmed by referring to the poems of Ferdowsi's Shahnameh. Shapur's permission for such an image of him to be engraved on the coin shows his interest in character and moral development. Therefore, doubts such as a mistake in molding or inaccuracy in the role of Shapur's face on the studied coin are not correct. The three-horned spear that is in the hands of the two icons around the hearth shows the dominance of Shapur over the Kushans and the dominance of the Iranian religion over the Kushans', with the guard of Ahura Mazda and the king with Shiva's three-horned spears in his hand, with the hearth and fire as the symbols of the Iranian religion. Two sides of the coin show two separate concepts: one side speaks of the majesty and power of the king, and the other tells of the end of the victorious king's life.

Acknowledgment

The authors of the article consider it necessary to appreciate and thank the respected referees of the publication.

Observation Contribution

This article is the result of the research about a rare coin from the Sassanid Shapur I period in the personal collection of the second author, who presented the initial idea of this research, and the first author actively participated in the analysis of historical data and the third author in the analysis of literary data.

Conflict of Interest

The Authors, while declaring the observance of publishing ethics, undertake that this article is the result of original research and the use of other research is done in full compliance with the research principles and by mentioning the source, and there is no conflict of interest in it.

نگاهی نو به یک سکه طلای شاپور اول ساسانی (حک. ۲۴۱-۲۷۲ م.)

محمدجعفر اشکواری^۱، سید علی علوی نیابرقویی^۲، امیرحسین ابوالحسنی جلی^۳

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/NB.2023.25347.2435>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۵

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۰۲-۱۷۹

چکیده

از طریق بررسی سکه‌های ساسانی می‌توان اطلاعات گرانبهایی از تاریخ، فرهنگ، هنر و مذهب ایران به دست آورد. در ضرب نخستین سکه‌های ساسانی برخلاف دوره‌های میانه و به خصوص اواخر، دقت در جزئیات نقوش، چهره، پیکره و آرایه‌های شاه دیده می‌شود. هدف از پژوهش پیش‌رو، معرفی، بررسی دقیق و تحلیل محتوای یک سکه طلا از دوره نخستین ساسانی، یعنی شاپور اول (حک. ۲۴۱-۲۷۲ م.) است. سکه‌های شاپور در نهایت دقت ضرب شده‌اند؛ با این حال ظاهر متفاوت تصویر چهره شاه در سکه مورد مطالعه نسبت به سکه‌های دیگر ضرب شده در دوره پادشاهی شاپور که حالت ضعف و پژمردگی در آن دیده می‌شود، نیزه سه شاخ در دستان دو شمالی در اطراف آتشدان در پشت سکه و هم‌چنین دیهیم متصل به پای شاپور از نکات مهم سکه مورد مطالعه به شمار می‌رود. این پژوهش به روش توصیفی، تحلیلی-تطبیقی انجام پذیرفته است. پرسش‌های اصلی مطرح در این پژوهش عبارتند از: تصویر شاپور در سکه مورد مطالعه گویای چه مطلبی است؟ چه جزئیات خاصی از نقوش، آرایه‌های تزئینی، نشانه‌ها و تصاویر سکه پشت می‌توان دریافت کرد؟ آیا می‌توان برای فهم چهره شاپور از متون دیگر نیز بهره گرفت؟ نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تصویر روی سکه در واقع نشان‌دهنده چهره بیمار شاه در اواخر عمر وی است که این موضوع با استناد به اشعار شاهنامه تأیید می‌شود. نیزه سه شاخ در پشت سکه به عنوان نماد شیوا و نشان آئین کوشانیان گویای موفقیت‌های شاپور، به ویژه در نبرد با کوشانیان و به نوعی نمایانگر قدرت شاه است. می‌توان گفت نیزه سه شاخ در دستان شاه و اهورامزدا-نگهبان آتشدان و آتش مقدس، تداعی‌کننده تسلیم آئین کوشانیان در برابر آئین ایرانیان است و دیهیم که نماد شاهان ساسانی است به همراه نیزه سه شاخ، آتش، هلال و ماه به معنای پیوند و دوستی با اهورامزدا و ایزدان مهر و آن‌ها را تعبیر می‌شود و تشابه چهره شاه و اهورامزدا نشان همان ادعایی است که شاهان اولیه ساسانی خود را دارای نژاد و چهره یزدانی می‌دانستند.

کلیدواژگان: شاپور اول، مسکوکات ساسانی، شاهنامه فردوسی، نیزه سه شاخ.

I. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران (نویسنده مسئول).
Email: ashkevari@znu.ac.ir

II. پژوهشگر تاریخ و سکه، تهران، ایران.
III. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

ارجاع به مقاله: اشکواری، محمدجعفر؛ علوی نیابرقویی، سید علی؛ و ابوالحسنی جلی، امیرحسین، (۱۴۰۲). «نگاهی نو به یک سکه طلای شاپور اول ساسانی (حک. ۲۴۱-۲۷۲ م.)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۳(۳۹): ۱۷۹-۲۰۲. doi: 10.22084/nb.2023.25347.2435

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه:

https://nbsh.basui.ac.ir/article_5108.htm?lang=fa

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

سکه‌شناسی یکی از منابع مهم و معتبر برای استخراج داده‌های تاریخی است. تحلیل نقوش موجود در مسکوکات تاحدودی به منابع مکتوب وابسته است و سکه‌شناسی را به یکی از رشته‌های میان‌دانشی تبدیل کرده است. ضرورت استفاده از متون و گزارش‌های تاریخی در تحلیل سکه‌ها چند دهه قبل در سکه‌شناسی یونان و روم معلوم شد (شواربی، ۱۳۹۵: ۹۲). مطالعات سکه‌شناسی تاکنون پیشرفت‌های چشمگیری داشته است، به‌گونه‌ای که امروز پاسخ بسیاری از پرسش‌ها و ابهامات تاریخ از تحقیقات سکه‌شناسی به دست می‌آید. سکه چون از فلزات گوناگون و پایدار مانند: مس، برنج، نیکل، نقره و طلا، ساخته و پرداخته می‌شود، تقریباً به حالت اصلی و بدون آن‌که کمترین تغییر و تحولی در آن حاصل شده باشد، صحیح و سالم به دست ما می‌رسد و از ادوار گذشته داستان‌ها و سرگذشت‌های مهمی بیان می‌کند و پرده از روی بسیاری نکات مبهم تاریخ برمی‌دارد و از بسیاری وقایع تاریخی از جنگ‌ها و پیمان‌ها و از نام بسیاری شهرها و سایر مسائل تاریخی و جغرافیایی آگاه می‌سازد (موقر، ۱۳۳۱: ۱۸۴).

سکه‌های ساسانی اسناد و مدارک گرانبهایی از تاریخ، فرهنگ، هنر و مذهب ایران به‌شمار می‌روند و از جنس طلا، نقره، مفرغ و آلیاژی از قلع و سرب هستند (سرافراز و آورزمانی، ۱۳۹۱: ۸۷). از طریق سکه‌های این دوره می‌توان نام پادشاهان، ضرابخانه‌ها، تاریخ ضرب سکه، علائم و نمادهای دینی، تصویر الهه‌ها و ایزدان مذهب زرتشت و نیز شعائر مقدس را استخراج کرد (درخشی و شهبازی، ۱۳۹۴: ۱۴۶). مطالعه سکه‌های ساسانی از اواخر قرن ۱۸م. آغاز شد و تاکنون پیشرفت‌های چشمگیری نیز داشته است. از ابتدای قرن ۲۰م. گسترش تحقیقات باستان‌شناختی از یک‌سو و افزایش آگاهی‌های تاریخی از دوره ساسانی ازسوی دیگر اهمیت داده‌های سکه‌شناختی را به محققین نشان داد و رشته سکه‌شناسی به‌عنوان حلقه اتصال تاریخ و باستان‌شناسی بیش از پیش موردتوجه قرار گرفت و در نیمه دوم قرن ۲۰م. روش‌ها و رویکردهای تازه‌ای در سکه‌شناسی ساسانی موردنظر قرار گرفت (شواربی، ۱۳۹۵: ۸۰). در میانه قرن ۲۰م. «فرانتس آلت‌هایم» (Franz Altheim) (۱۸۹۸-۱۹۷۶م.) مورخ و خاورشناس آلمانی با تیزبینی متوجه بزرگ‌ترین نقطه ضعف تحقیقات پیشین درباره تاریخ ایران دوره ساسانی شد و آن غفلت مورخین از دسته اول‌ترین مدارک مالی و اقتصادی این دوره، یعنی سکه‌ها بود؛ از همین رو، با همکاری یک محقق باستان‌شناس اتریشی به نام «روبرت گوبل» (Robert Gobl) (۱۹۱۹-۱۹۹۷م.) تألیف کتابی با عنوان یک دولت آسیایی را آغاز (همان: ۸۴) و سکه‌ها را روشمندان طبقه‌بندی کرد (بهنامی‌فر، ۱۳۹۶: ۳۱).

در سکه‌شناسی ساسانی هنوز جایگاه متون و گزارش‌های تاریخی به‌درستی شناخته نشده است و در دو دهه اخیر نویسندگان مجموعه دایرةالمعارف ساسانیکا در کنار داده‌های سکه‌شناختی به متون تاریخی نیز نیم‌نگاهی داشته‌اند، ولی هنوز تحقیق جامعی درباره جایگاه و اهمیت متون تاریخی در تفسیر داده‌های سکه‌شناختی انجام نشده است؛ برای مثال، متونی مانند تاریخ طبری یا شاهنامه

فردوسی اطلاعاتی در اختیار ما می‌گذارند که سنجش آن‌ها با مدارک مالی می‌تواند به حل برخی معماهای کهنه تاریخ و سکه‌شناسی ساسانی بیانجامد (شواری، ۱۳۹۵: ۹۲-۹۳)؛ بنابراین در پژوهش حاضر برای بررسی و تحلیل سکه طلای مورد مطالعه از ابیاتی از شاهنامه فردوسی که اواخر حیات «شاپور» را روایت می‌کند، بهره گرفته شده است.

پرسش‌های پژوهش: پژوهش حاضر درصدد پاسخ به پرسش‌های ذیل است: تصویر شاپور در سکه مورد مطالعه گویای چه مطلبی است؟ چه جزئیات خاصی از نقوش، آرایه‌های تزئینی، نشانه‌ها و تصاویر پشت سکه می‌توان دریافت کرد؟ آیا می‌توان برای فهم چهره شاپور از متون دیگر نیز بهره گرفت؟

روش پژوهش: این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و تحلیل مقایسه‌ای انجام شده است. در ابتدا، مشخصات کلی سکه‌های اوایل دوره ساسانی بیان شد؛ سپس، یافته‌های حاصل از معرفی و بررسی دقیق سکه مورد مطالعه با آثار دیگر برجای مانده از دوره شاپور اول ساسانی مقایسه شده‌اند. در انتها، اطلاعات موجود در شاهنامه فردوسی درباره شاپور ساسانی با یافته‌های پژوهش مقایسه و تطبیق داده شده‌اند. این روش مستدل و روشمند، پژوهشگر را به سمت دوری از اشتباه در نتایج هدایت می‌کند و امکان ارائه نتایج قابل اعتماد را فراهم می‌آورد.

پیشینه پژوهش

اولین بار «زهرا بیان» سکه مورد مطالعه را در دایرةالمعارف آنلاین ساسانیکا معرفی و سپس افقری آن را با عنوان «یک سکه طلای استثنایی از شاپور اول ساسانی» به فارسی ترجمه و به چاپ رساند.^۳ بیشترین تمرکز نویسندگان بر محتوای پشت سکه است و توجه چندانی به تصویر همراه با ضعف و پیری پادشاه ندارند که در این پژوهش به آن پرداخته شده است. هم‌چنین وزن سکه به اشتباه ۸/۲ گرم برآورد شده است و براساس آن ضرب سکه را به شهر مرو نسبت داده‌اند که این موضوع نیز صحیح نیست (بنگرید به ادامه مطالب).

بحث و بررسی

پادشاهی شاپور اول ساسانی (حک. ۲۴۱-۲۷۲ م.)

«شاپور اول» پسر «اردشیر اول (بابکان)» دومین شاه ساسانی است که به عنوان شاهی توانگر شناخته شده است و ایرانیان به خاطر جنگاوری اش لقب «شاپور سپاه» (سابور الجنود) را به او داده بودند (ن.ک: طبری، ۱۹۶۷: ج. ۲، ۴۵؛ مسعودی، ۱۹۷۳: ۲۴۹). هم‌چنین وی در یکی از سنگ‌نبشته‌های خود در حاجی‌آباد، در نزدیکی نقش‌رستم، به خود می‌بالد که چگونه پیش چشم شهرداران، ویسپوهران، بزرگان و آزادان، نیرومندی خود را در تیراندازی به رخ همگان کشیده است (جلیلیان، ۱۳۹۷: ۱۰۴-۱۰۷). امپراتوری ساسانی که در دوره اردشیر اول بنیان نهاده شد در مدت پادشاهی شاپور اول دارای عظمت و استحکامی بی‌نظیر شد و با پیروزی‌های بزرگی که در غرب و شرق در مقابل دو امپراتوری بزرگ روم و کوشانی به دست آورد به قدرتی

بزرگ و مقتدر با قلمروی بسیار گسترده تبدیل شد؛ تا جایی که عنوان «شاهنشاه ایران و انیران» در کتیبه نقش رجب برای وی به کار رفته است. پدرش اردشیر در زمان حیات خویش وی را در سلطنت با خود شریک کرد (گیرشمن، ۱۳۹۴: ۲۹۳). شاهد این ماجرا دو سجع مختلف است که در سکه‌های مربوط به دوره شاپور اول دیده می‌شود؛ یکی «شهبوهر یزدانی» و دیگر «مزدیسن بغ شهبوهر ملکان ملکا (هزوارش شاهان شاه) ایران مینوچیتیری من یزدان» و چنان می‌نماید که سجع اول متعلق به دوره‌ای است که اردشیر زنده بود و هنوز شاپور به سلطنت نرسیده بود و حکمرانی یکی از نواحی مهم ایران را داشت و به عنوان حکمران آن ناحیه سکه به اسم او زده‌اند (نفیسی، ۱۳۸۴: ۳۴۲).

یکی از نکات مهم در دوره شاپور نوع رابطه و برخورد وی با مانی، به عنوان مبلغ یک آئین در برابر دین رسمی است؛ در کتاب کفالایا چنین آمده است: «به حضور شاهپور شاه رفتیم و او با احترام بسیار مرا پذیرفت و اجازه مسافرت [در کشور خود] مرحمت کرد، تا کلمه حیات را تبلیغ کنم. من چندین سال صرف کردم... و در مرکب او سالیان دراز در ایران و کشور پارت تا آدیب و ممالکی که با دولت روم مجاور است مسافرت نمودم» (کریستین سن، ۱۳۹۴: ۲۸۱). البته در مورد این که آیا آزاداندیشی شاپور باعث چنین رفتاری بوده یا این که چنین تصمیمی برخاسته از سیاست خاصی بوده، مباحث مختلفی مطرح شده است (درباره نوع برخورد شاپور با مانی ن. ک. به: یوسف جمالی و بابایی توسکی، ۱۳۹۱: ۱۳۴-۱۳۶). «سایکس» معتقد است «شاپور در سال‌های آخر سلطنت خویش مخصوصاً به عمران و آبادانی کشور توجه نموده و به ترویج صنایع و فنون می‌کوشید» (سایکس، ۱۳۸۰، ج. ۱: ۵۴۹). وی هم چنین آن چه را که به طب و نجوم مربوط بود از هند و یونان جمع‌آوری کرده به آئین اوستا بیفزود (پیرنیا، ۱۳۷۵، ج. ۲: ۱۵۱۷). مرگ شاپور به دلیل بیماری ذکر شده است (سرکاراتی، ۱۳۵۴: ۴۹۹؛ نیز بنگرید به ادامه مطالب).

مشخصات کلی سکه‌های شاپور اول ساسانی (حک. ۲۴۱-۲۷۲ م.)

برای شناخت بهتر سکه‌های شاپور اول نیاز است تا تصویری از سکه‌های اوایل دوره ساسانی ارائه شود. ساسانیان در ضرب سکه به سنت‌های کهن توسل جستند و این موضوع در طرح سکه‌های آنان مشخص است. به عنوان مثال، ساسانیان در پشت سکه‌هایشان تصویر آتشدان ایرانی و در طرف روی سکه تصویر پادشاه وقت را نشان می‌دادند. از طرفی خود سکه‌های ساسانی دارای طرح جدیدی هستند، زیرا آن‌ها برای اولین بار قطعات نازک را در ساخت سکه استفاده کردند (قلی‌زده، ۱۳۸۳: ۵). سکه‌های اردشیر (آرت‌خِشتر) اول ساسانی (حک. ۲۲۴-۲۴۱ م.) به عنوان یکی از شاهکارهای هنری دوره ساسانی از طلا، نقره، مس و برنز ساخته شده‌اند اما از آنجا که نام شهر بر روی سکه‌ها نقر نشده است نمی‌توان محل ضرب سکه‌ها را مشخص و تعیین کرد. اولین سکه‌های اردشیر با تصویر پدرش بابک همراه است (تصویر ۱).

▲ تصویر ۱: سکه اردشیر اول ساسانی به همراه بابک (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>).
Fig. 1: Coin minted by Ardashir I, with the portrait of Pabag (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>).

▲ تصویر ۲: سکه اردشیر اول ساسانی
<http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php?topic=462990>

Fig. 2: Silver coin of Ardashir I (<http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php?topic=462990>).

سکه‌های دیگری از این دوره سلطنت اردشیر نیز موجود است که تصویر او در یک طرف سکه و آتشدان مشتعلی در طرف دیگر قرار دارد (لوکونین، ۱۳۵۰: ۶۸)، (تصویر ۲).

یکی دیگر از انواع سکه‌های اردشیر مربوط به اواخر دوره سلطنت او و زمانی است که پسرش شاپور را در سلطنت با خود سهیم کرد (بهنامی‌فر، ۱۳۹۶: ۴۱؛ Göbl, 1954: 58)، (تصویر ۳).

شاپور اول ساسانی به دلیل فتوحات بسیار، نام خود را بر کتیبه‌ها و سنگ نبشته‌ها، «شاهنشاه ایران و غیرایران»^۴ نامید، ولی بر اکثر سکه‌ها تنها لقب شاهنشاه ایران نقش بسته است (بهنامی‌فر، ۱۳۹۶: ۱۰). سکه‌های دوره شاپور اول ساسانی (حک. ۲۴۱-۲۷۲ م.) را به دو دسته کلی تقسیم می‌کنند؛ دسته اول سکه‌های مربوط به نوجوانی و دوران ولیعهدی شاپور است که اردشیر وی را در کارهای کشور وارد ساخته و در مملکت‌داری سهیم کرده بود. در این سکه‌ها، تصویر نیم‌رخ اردشیر و شاپور روبه‌روی یکدیگر قرار دارند (ن.ک. به: سکه ۳) دسته دوم از سکه‌ها که در آن تصویر نیم‌رخ و نیم‌تنه شاپور با آرایش کامل رو به راست درون دایره برروی سکه نقر شده است. حاشیه سکه با دایره مرواریدنشان از محدوده آن جدا می‌شود؛ البته بخش‌های انتهایی تاج شاه از دایره مرواریدنشان بیرون زده است. در ردیف بعدی حروف پهلوی دیده می‌شوند که نام شاپور و لقب وی حک شده است (بهنامی‌فر، ۱۳۹۶: ۶۷). تاج شاه در این سکه‌ها سه نوع است که یکی شبیه تاجی است که در نقش برجسته فیروزآباد به سر دارد؛ نوع دوم تاج کنگره‌دار است. درون کنگره زرین مزین به مروارید، گویی گوهرنشان زربافت قرار دارد؛ نوع سوم، اضافه بر این تزئینات تاج، دارای زبانه‌ای است که گوش را پوشانده تا روی گردن آمده و حاشیه این زبانه مروارید نشان است (بیانی، ۱۳۵۱: ۴۲). ریش توسط تعداد زیادی دانه‌های مروارید نشان داده شده که در قسمت پایین با ریان بسته شده است. دسته گیسوان از پشت گوش بیرون زده و به صورت انبوه و توپ‌گردی از مو یا دانه‌های بزرگ مروارید برروی شانه راست قرار گرفته است. چشمان شاه درشت و بینی با برآمدگی نشان داده شده است؛ گردنبندی از مروارید از گردن شاه آویزان است (تصویر ۴).

▲ تصویر ۳: سری سوم از سکه‌های اردشیر اول ساسانی به همراه تصویری از شاپور (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d1/Ardashir_I_3rd_Series_of_Coins_with_the_head_of_Prince.jpg)

Fig. 3: Ardashir I 3rd Series of Coins with the head of Prince Shapur (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d1/Ardashir_I_3rd_Series_of_Coins_with_the_head_of_Prince.jpg).

► تصویر ۴: چهره شاپور اول ساسانی برروی سکه‌ها (امینی، ۱۳۹۵: ۲۳۴).

Fig. 4: The face of Sassanid Shapur I on coins (Amini, 2017: 234).

بر پشت سکه و در مرکز، آتشدانی قرار دارد که دو شمایل با نیزه‌ای در دست قرار دارند (تصویر ۵).

نکته مهم در ترسیم چهره شاپور بر سکه‌ها این است که اغلب چهره شاپور بر سکه‌ها با صلابت و شکوه نقر شده است (تصویر ۶). با وجود این، در سکه مورد مطالعه نه تنها در چهره، بلکه در برخی از جزئیات تفاوت‌هایی با سکه‌های دیگر پادشاهی وی دارد که در ادامه معرفی و بررسی خواهد شد (بنگرید به جدول تطبیقی شمایل نگاری سکه مورد مطالعه با سکه دیگری از شاپور).

▲ تصویر ۵: دو نمونه از طرح آتشدان پشت سکه‌های شاپور در جزئیات تفاوت‌هایی دارند (امینی، ۱۳۹۵: ۲۴۲).

Fig. 5: Two examples of the design of the fire altar on the reverse side of Shapur's coins differ in detail. (Amini, 2017: 242).

تصویر ۶: تصاویر با صلابت شاپور بر سکه‌ها (امینی و داشکوف، ۱۳۹۴: ۶۶).

Fig. 6: Images with the majesty of Shapur on coins (Amini & Dashkoff, 2016: 66).

معرفی و بررسی سکه طلای شاپور ساسانی

بدون شک سکه مورد مطالعه در دسته دوم تقسیم‌بندی سکه‌های شاپور ساسانی قرار دارد. سکه طلای شاپور ۷/۲ گرم وزن و ۲۲ میلی‌متر قطر دارد. درباره سال و محل ضرب سکه اطلاعی در دست نیست، اگرچه «زهرابیان» و «افقری» براساس وزن سکه (۸/۲ گرم) آن را متعلق به سیستم پولی کوشانی و محل ضرب را مرو دانسته‌اند (۷-۸) که صحیح نیست؛ زیرا سکه‌های شاپور ضرب مرو «هیچ‌گونه تفاوتی با سکه‌های ضرب شده از سوی حکومت مرکزی شاپور یکم ندارند» (لوکونین، ۱۳۵۰: ۸۷-۸۸) و «وزن واحد یک دینار [ساسانی] بین ۷/۲ تا ۷/۴ گرم متغیر است» (امینی، ۱۳۹۵: ۲۴۸). روی سکه و در مرکز، تصویر نیم‌رخ شاپور به سمت راست با تاجی کنگره‌دار به عنوان «نمادی از طبقات سه‌گانه بهشت» (پوپ، ۱۳۹۰: ۶۸) و گوی کروی (کوریمبوس) که نمادی از خورشید است (بهنامی‌فر، ۱۳۹۶: ۶۸) قرار دارد. «ابوریحان بیرونی» درباره تاج شاهان ساسانی چنین نوشته است: «شاهان ساسانی تاجی بر سر می‌گذاشتند که بر آن نقش گردونه خورشید بود» (بیرونی، ۱۳۵۲: ۲۹۰)؛ بر روی تاج چند شیار، حلقه و هلال ماه دیده می‌شود. نکته مهم این‌که حک شدن طرح قرص و هلال ماه برای اولین بار بر سکه‌ای ساسانی در این سکه دیده می‌شود. پیش از این ظهور اولین هلال ماه در سکه‌های ساسانی را مربوط به دوره یزدگرد اول می‌دانستند (بهنامی‌فر، ۱۳۹۶: ۱۲۷). هلال ماه مظهر آناهیتا (ناهید) ایزدبانوی آب‌ها است. اوستا، آناهیتا را با صفات بالندگی و قدرت، مورد ستایش قرار داده است (همان: ۱۲۶). از آنجایی‌که ساسانیان از آغاز به عنوان نگهبان موبدان معبد آناهیتا مطرح بودند و همواره آناهیتا مورد ستایش پارسیان قرار داشت و ساسانیان آناهیتا را به عنوان خدای جنگ‌آوری نیز می‌دانستند، وجود نماد آن بر سکه نیز نشانه ایزد حافظ سلسله ساسانی مطرح است.

موی مجعد سر شاه درحالی که از تاج بیرون زده به صورت گرد بسته شده است. سربند شاپور در پشت تاج به شکل موج درآمده و ریش شاه در قسمت پایین با ریان بسته شده و از قسمت تاج نواری به پایین آمده و روی گوش را پوشانده است؛ هم چنین گردنبند مرواریدی به گردن شاه آویخته شده است (ن.ک. به: لوکونین، ۱۳۵۰: ۲۷۲) که مروارید به عنوان مظهری از ایزدمهر شناخته می شود (بهنامی فر، ۱۳۹۶: ۳۲). نوشته‌ها به خط پهلوی به ترتیب از ساعت ۱۱ و در خلاف جهت عقربه‌های ساعت و پشت سر شاه، (مزد) یسن، بغی، شهپوهری (به این صورت که «شهپوه» تا ساعت ۷ امتداد دارد و تصویر شاه باعث جدایی بخشی از کلمه، یعنی «ری» شده است). از ساعت ۷ تا ۵ نیز دو کلمه «ری» از شهپوهری تکرار شده که چندان دقیق نیست؛ سپس «ملکان» (هزاروش شاهان) و «ملکا» که بین «م» و «لکا» بخشی از تصویر شاه قرار گرفته است. بعد از ساعت ۴ و رو به بالا، یعنی روبه روی تصویر شاه عبارت «ایران منوچتری» نقر شده است؛ بنابراین متن روی سکه چنین است: مزدیسن بغی شهپوهری ملکان ملکا (هزاروش شاهان شاه) ایران منوچتری [من یزدان]. «مزدا پرست خدای (خدایگان) شاهپور شاهنشاه ایران [که چهره از یزدان دارد]». نکته مهم این که بر روی سکه‌های دیگر شاپور ساسانی عبارت «من یزدان - min yazdan» دارند (ن.ک. به: امینی، ۱۳۹۵: ۲۵۳-۲۵۴؛ سرافراز و آورزمانی، ۱۳۹۱: ۸۸). با وجود این بر روی سکه مورد مطالعه چنین عبارتی دیده نمی شود. به نظر می رسد کمبود فضای کافی برای نقر عبارت پایانی سبب حذف «من یزدان - min yazdan» شده باشد؛ اگرچه در داخل «کوریمبوس» تزئیناتی شبیه حروف دیده می شود، اما با اطمینان نمی توان گفت که «من یزدان» باشند (تصویر ۷).

در پشت سکه و در مرکز، آتشدانی به شکل یک ستون بلند دارای قاعده و سرستونی در دو طبقه قرار دارد؛ هم چنین آتش دان با دایره‌های ریز و توپُر تزئین شده است و بر روی ستون نقش قرص و هلال ماه دیده می شود. از آنجا که ایرانیان توجه زیادی به ارزش‌های مادی و معنوی آتش داشته و در این میان گرمی و روشنایی حاصل از آن را مظهر مهر و محبت و روشنی آن را سرچشمه دانش و خرد اهورایی می دانستند و همواره شناخت و پرستش این پدیده را امری مهم برمی شمردند، در دوره ساسانیان که آئین زرتشت مذهب رسمی ایران گردید، آتش نیز به عنوان نماد اهورامزدا مورد احترام و پرستش بیشتری قرار گرفت و «آتشدان محور اصلی زندگی مذهبی بود» (موله، ۱۳۵۶: ۷۱). به این سبب تصویر آتش و ایزدانی که مسئول نگه داری این فروغ ایزدی بودند نیز بر روی سکه‌هایی که در این زمان ضرب می شدند، جایگاه مهمی داشتند (زهراییان و افقری، ۱۳۹۲: ۶).

از دوره شاپور اول در دو سمت آتشدان دو شمایل قرار داده می شد (امینی، ۱۳۹۵: ۲۳۷). در سکه مورد مطالعه دو شمایل با تاج شاهی و کروی در سمت چپ و راست آتشدان و پشت به یک دیگر ایستاده‌اند؛ درحالی که یکی از آن‌ها ریش مجعد و دیگری نوک تیز دارد.^۵ برخی، شمایل‌های پشت سکه‌های ساسانی را «افسر کنگره‌دار» (لوکونین، ۱۳۵۰: ۲۷۴) دانسته‌اند، گاهی شمایل‌های اطراف آتشدان سکه‌های ساسانی، ایزدانی چون: اهورامزدا، میترا (مهر) و ایزدبانو ناهید معرفی

▲ تصویر ۷: تصویر روی سکه طلای شاپور ساسانی (مجموعه شخصی).

Fig. 7: The image on the Sassanid Shapur gold coin (Personal collection).

شده‌اند (امینی، ۱۳۹۵: ۲۴۱). درمورد سکه‌های شاپور اول، بیانی این دو شمایل را از شاهزادگان یا شاپور و ولیعهد وی (هرمزد اردشیر) معرفی کرده است که «درحال احترام نیزه به دست برای حفاظت و حراست از آتش ایستاده‌اند» (همان: ۴۴). در سکه مورد نظر زهرابیان و افقری شمایل‌ها را شاپور (سمت چپ) و اهورامزدا معرفی کرده‌اند.^۷ با توجه به تاجی که بر سر دو شمایل است؛ هم‌چنین نوشتار پهلوی روی سکه که شاه را دارای چهره ایزدی دانسته؛ هم‌چنین دیهیم متصل به پای شاپور در هر دو شمایل که در بیشتر سنگ‌نگاره‌های شاپور دیده می‌شود و به نوعی مشخصه شاه می‌باشد، درواقع تصویر شمایل اهورامزدا و شاپور کسی که نژاد و چهره یزدانی دارد، بهترین گزینه می‌باشد. وجود دیهیم در پای نگهبانان آتش در کمتر سکه ساسانی دیده شده است.

از دیگر نکات مهم در بررسی نمادهای این سکه، وجود نیزه سه شاخ در دستان پادشاه و اهورامزدا است که تاکنون در هیچ‌کدام از سکه‌های یافت شده از پادشاهان ساسانی - حتی سکه‌های دوره شاپور - دیده نشده است. نیزه سه شاخه به عنوان نشان «شیوا»، خدای برهمنان و نماد کوشانیان در سکه‌های سلسله رقیب، یعنی کوشانیان که مغلوب شاپور شدند، دیده می‌شود (برای اطلاع بیشتر ن.ک. به: لوکونین، ۱۳۵۰: ۲۱۷). «شیوا» یکی از بلندپایه‌ترین ایزدان آئین هندو، خدای نگه‌دار آسمان و زمین، نابودکننده اهرمنان، بخشاینده گناهان و بسیارکننده روزی است؛ عصای سه شاخه شیوا «تریشول» نام دارد که نشان دهنده سه عملکرد مهم خلق، نگه‌داری و مرگ است و وجود آن در دستان شیوا به معنی آن است که این قدرت‌ها در دست او است (شایگان، ۱۳۸۹: ۲۵۶). اما وجود این نشان در دستان شاپور به معنای در اختیار داشتن نماد کوشانیان و به نشانه تحت سلطه داشتن آنان است؛ هم‌چنین از طرف دیگر، وجود نماد شیوا در دستان اهورامزدا چیرگی مذهبی آئین مزدپرستی بر آئین هندو را نیز می‌رساند.

در حاشیه آتشدان و در سمت چپ و در ساعت ۹ عبارت «نورازی-نوراهزاورش- آتش» و در سمت راست و ساعت ۳ عبارت «شهبوهر» نوشته شده است. به نظر می‌رسد حکاک در ضرب این عبارت دچار اشتباه شده باشد، زیرا «شهبوری» نوشته است؛ هم‌چنین حرف «ش» را به شکل «الف» نقر کرده است. بر سکه‌های دیگر شاپور عبارت «شهبوهری» نقر شده است (امینی، ۱۳۹۵: ۲۵۴-۲۵۵). درنهایت حلقه‌ای از دایره‌های ریز و توپر اطراف سکه را احاطه کرده‌اند. محققان، دایره نقطه‌چین اطراف سکه را دارای مفاهیم جهان‌شناختی برمی‌شمارند و با در نظر گرفتن این‌که مروارید از نمادهای آئین مهر می‌باشد، این حلقه گردنبد مروارید را نشانه‌ای از ایزدانوی مهر و دربرگیرنده دایره هستی عنوان می‌کنند (بهنامی‌فر، ۱۳۹۶: ۶۸)، (تصویر ۸).

تصویر ۸: پشت سکه طلای شاپور ساسانی (مجموعه شخصی).
Fig. 8: The reverse of the Shapur's gold coin. (Personal collection).

بررسی تصویر شاه بر سکه طلای مورد مطالعه

در دوره ساسانیان توجه و اهتمام ویژه‌ای به انعکاس دقیق چهره و کیفیت تصویر پادشاه در آثار مختلف وجود داشت (امینی، ۱۳۹۵: ۲۳۱ و ۲۳۲). در سکه‌ها نیز این

▲ تصویر ۹: مجسمه شاپور در غار شاپور، کازرون (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 9: Shapur I statue in Shapur Cave, Kazerun (Authors, 2021).

▲ تصویر ۱۰: نقش برجسته شاپور در تنگه چوگان، کازرون (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 10: Shapur relief in Tange - Chogan, Kazerun (Authors, 2021).

اهتمام به خصوص در اوایل ساسانی دیده می‌شود. «بنابر عقیده ایرانیان شاپور دارای وجاهت و صباحت منظر بود و نقوش برجسته موجود، این عقیده را تأیید می‌کند» (سایکس، ۱۳۸۰، ج. ۱: ۵۵۲).

به عنوان نمونه، مجسمه شاپور در غار شاپور و نقش برجسته شاپور در دره چوگان در شهر بیشاپور موضوع شباهت تنومندی و ابهت چهره شاپور را با تصاویر سکه‌های وی تأیید می‌نماید (تصاویر ۹ و ۱۰).

هرچند شاید چهره‌های با صلابت شاهان در روی سکه‌ها را نتوان واقعی و رئال در نظر گرفت و عنصر غلو در تصویرگری ممکن است در آن‌ها دخالت زیادی داشته باشد، اما وجود این تصویر منقوش از شاه بر روی سکه طلای مورد مطالعه به گونه‌ای که او را هم چون تصویر همیشگی بر روی سکه‌ها محکم و استوار و با صلابت نشان نمی‌دهد، بلکه تصویری شکسته و لاغر از او برای مخاطب تداعی می‌کند؛ و دیگر نشانی از یک پادشاه تنومند و جوان سال در آن نیست گویای نکته‌ای می‌تواند باشد که به آن می‌پردازیم؛ درحالی‌که وجود نمادهای کوشانی در پشت سکه نشان می‌دهد قلمرو کوشانیان تحت سیطره شاپور بوده است و بنابراین دوره‌ای از فرمانروایی شاپور را دربر می‌گیرد که پس از فتوحات بسیاری که به دست آورده بود، از لحاظ سیاسی در اوج ثبات قرار داشته و به همین دلیل از طریق نمادهای موجود در سکه اقتدار و شوکت خویش را به رخ می‌کشد؛ اما بر روی سکه تصویر شاه مانند همیشه در اوج قدرت اجازه می‌دهد در روی سکه تصویر او را نحیف‌تر و سر به زیرتر از همیشه حکاکی کنند، مورد سؤال است؛ البته باید توجه داشت که در سکه‌های برخی دیگر از شاهان ساسانی، از جمله «خسرو دوم (خسرو پرویز)» (حک. ۵۹۱-۶۲۸ م.) می‌توان تغییرات سن را مشاهده کرد (تصویر ۱۱)؛ اما تفاوت چهره شاپور در سکه مورد مطالعه و سکه‌های پیشین بسیار زیاد است و فقط نمی‌تواند گذر ایام باشد.

► تصویر ۱۱: تغییرات چهره خسرو دوم (خسرو پرویز) بر سکه‌ها (امینی، ۱۳۹۵: ۲۳۶).

Fig. 11: Changes of the face of Khosrow II (Khosrow Parviz) on coins. (Source: Amini, 2017: 236).

در این باره چندین احتمال را می‌توان مطرح کرد؛ احتمال اول، این‌که حکاک سکه تبحر یا تجربه‌ای در کشیدن نقش زیبای شاه نداشته است، اما این نکته با وجود نقوش زیبای شاه و اهورامزدا در پشت سکه و هم‌چنین حکاکی زیبای سایر موارد تنه و تاج شاه نمی‌تواند درست باشد.

احتمال دوم، آن است که حکاک چهره واقعی شاه را ندیده باشد و تصویری از خود نقش زده باشد؛ این احتمال هم با توجه به تعداد زیاد سکه‌های شاپور در سراسر کشور که همگی کمابیش تصویر مشابهی از شاه ارائه می‌دهند، قابل قبول نیست.

ضمن آن‌که ضرب سکه طلا از طرف پادشاه امکان‌پذیر بود و به نوعی با نظارت وی صورت می‌گرفت (درخشی و شهبازی، ۱۳۹۴: ۱۴۸) و به بیانی «گویی هنرمندان حکاک کوشیده‌اند چهره شاه بر سکه، به چهره واقعی شاه همانندتر باشد (امینی، ۱۳۹۵: ۲۳۱)؛ بنابراین، احتمال یاد شده هم نمی‌تواند صحیح باشد.

این‌که با اجازه شاپور تصویری از دوران پیری و نژندی او منعکس شود، نوع نگرش و جهان‌بینی وی را نشان می‌دهد؛ او با اعتقاد به این اصل که سکه‌ها همان‌گونه که در دوران پیروزی‌ها و افتخارات منعکس‌کننده برتری و چیره‌دستی صاحب تصویر سکه هستند، باید در دوران ضعف بدنی و کاهش توان جسمی نیز نشانگر واقعیت باشند، خردمندی و واقع‌گرایی خود را به اثبات می‌رساند. علاوه بر این، اندیشه‌ورزی و بن‌مایه‌های موعظه‌گونه و اخلاقی نیز در تحلیل محتوایی این تصویر به چشم می‌خورد؛ در تفکر شاپور چنین تصویری، می‌تواند اشاره‌ای به فانی بودن قدرت و قدرتمندی را به همگان برساند؛ هم‌چنین این بحث می‌تواند مدخلی به اندیشه آرمان‌شهری افلاطون نیز داشته باشد که در آن پادشاه باید علاوه بر تربیت قوای جسمانی که با ورزش حاصل می‌شود، به وسیله علوم و

جدول ۱: بررسی تطبیقی شمایل‌نگاری یک نمونه سکه شاپور اول ساسانی با سکه مورد مطالعه (نگارندگان، ۱۳۹۹).

(Tab. 1: Comparative table of the iconography of a Sassanid Shapur I coin with the studied coin (Authors, 2021)

<p>۱. چهره شاپور مهم‌ترین وجه‌تمایز سکه مورد مطالعه با سکه‌های دیگر است.</p> <p>۲. کلمه «یزدان» در آخر عبارت حاشیه سکه دیده نمی‌شود که به احتمال زیاد در داخل تاج شاهی حک شده باشد.</p> <p>۳. املاي کلمه شهپوهري غلط است.</p> <p>۱. نیزه سه شاخ در دستان پادشاه و اهورامزدا</p> <p>۲. استفاده از نماد ماه و ستاره برای اولین بار</p> <p>۳. دیهیم در پای شاپور بر روی سکه بسیار نادر است.</p>		 <p>۱. کورنیوس ۲. میزوراید ۳. تاج کگروانی ۴. خط پهلوی متصل ۵. ریش ۶. میزوراید ۷. مو ۸. جواهرات روی لباس</p> <p>(بهنمایی فر، ۱۳۹۶: ۶۶)</p>
<p>۴. اهورامزدا و چهره شبیه به آن، یعنی «منوچهری یزدان» که همان شاه باشد، بعدها به صورت سایه خدا هم تعبیر شده است. از آنجا که سایه معمولاً بلندتر است، در سکه‌ها شاه را کمی بلندتر نشان می‌دادند.</p>		 <p>(امینی، ۱۳۹۵: ۲۴۲)</p>

هنرهای مختلف نیروی ذهنی و خصایل اخلاقی خویش را نیز پرورش دهد؛ افلاطون تعلیم و تربیت شاهزادگان ایرانی را شامل این دو بخش می‌داند و ذکر می‌کند که آنان تا ۱۴ سالگی به تربیت اندام‌ها و نیروی جسمانی می‌پردازند و از آن به بعد تحت تعلیم آموزگاران شاهی قرار می‌گیرند (مجتبایی، ۱۳۵۲: ۲۶-۲۷).

بخش تاریخی شاهنامه

شاهنامه را به سه بخش متمایز اساطیری (از روزگار کیومرث تا پادشاهی فریدون)، پهلوانی (از خیزش کاوه آهنگر تا کشته شدن رستم و فرمانروایی بهمن پسر اسفندیار) و تاریخی (از پادشاهی بهمن و پیدایش اسکندر تا گشودن ایران به دست اعراب) تقسیم بندی می‌کنند (برتلس، ۱۳۲۲: ۱۵۷-۱۵۸؛ صفا؛ ۱۳۷۹: ۲۰۶). وجود شخصیت‌های تاریخی در بخش تاریخی شاهنامه، یعنی از زمان ظهور اسکندر تا پایان عصر ساسانی یکی از ویژگی‌های برجسته آن به شمار می‌رود که می‌توان در پژوهش‌های تاریخی به آن مراجعه کرد. پژوهشگران بر این عقیده‌اند که اساس کار شاهنامه در این بخش به احتمال زیاد ترجمه‌های عربی و یا تحریرهای فارسی خدای نامه‌های پهلوی و برخی کتب دیگر دوره ساسانی است، به این صورت که رنگ دینی خدای نامه در شاهنامه تغییر کرده است، اما از این واقعیت نباید غافل شد که از حیث حکایت و وقایع به کمبود عمده‌ای در شاهنامه نسبت به خدای نامه نمی‌توان قائل شد (یارشاطر، ۱۳۶۳: ۱۹۱). یکی دیگر از مهم‌ترین مآخذ اصلی شاهنامه فردوسی، «شاهنامه ابومنصوری» است که به منبعی مانند کارنامه اردشیر بابکان متصل است. برخی از محققان با مقایسه شاهنامه با دیگر منابع تاریخی به این موضوع اشاره می‌کنند که بن‌مایگان تاریخی مانند سنگ‌نبشته‌های ساسانی، نوشته‌های پهلوی (پارسی میانه) و تاریخ‌های پارسی و عربی مانند تاریخ طبری گزارش‌های گونه‌گونی از تبار و نژاد دودمان ساسانی به دست داده‌اند و در این میان، گزارش شاهنامه از تبار ساسانیان در سنجش با دیگر بن‌مایگان از ناهماهنگی فراوانی برخوردار است که نمایان‌گر ناهماهنگی بن‌مایه دانسته‌های فردوسی با تاریخ‌نگاران سده‌های نخست اسلام است (ایمان‌پور، ۱۳۹۰: ۲)؛ هم‌چنین عده‌ای بر این باورند که به علت عدم ذکر برخی مشهورات تاریخی که در این بازه زمانی و در پهنه جغرافیایی ایران رخ داده و در دیگر متون اخباری از این وقایع منعکس شده است، این بخش از شاهنامه مخدوش و غیرقابل اعتماد است؛ «یارشاطر» در پاسخ به چنین ادعاهایی می‌نویسد: «تاریخ باستانی به‌گونه‌ای که در شاهنامه است، مبتنی بر یک رشته منظومه‌ها و داستان‌های قهرمانی و نیمه‌قهرمانی است که در شهرهای شمال شرق ایران ساخته و پرداخته شده و هسته اصلی آن به احتمال قوی متعلق به عموم ایران بوده است» (همان: ۱۹۲). هم‌چنین برخی بر این باورند که در داستان‌های شاهنامه از ساسانیان، هنوز نقل تاریخ بر داستان‌سرایان تقدم دارد و شخصیت‌ها به صورت داستانی محض در نیامده‌اند اما سیر استحاله آغاز گشته است و این قضیه نشان از تداوم تکوین سیری است که تاریخ در روند پیوستن به افسانه در شاهنامه طی می‌کند (اخوان‌مقدم، ۱۳۸۵: ۲). در واقع، با توجه به این‌که

بخش‌ها و اجزای متعددی در شاهنامه وجود دارد و نیز بدین سبب که خاستگاه‌ها و منابع شاهنامه متعدد و محدوده جغرافیایی منابع نیز گسترده است و مدت زمانی که منابع آن گردآمده و مکتوب گشته بسیار طولانی است؛ چنین به نظر می‌رسد که برخی موارد در آن متناقض به نظر می‌رسد، اما نکته حائز اهمیت است که باید بدان اشاره کرد این است که از آنجایی که شاهنامه ساختاری تودرتو یافته می‌توان به کمک بررسی ساختاری اجزا نشان داد که اعضای آن با هم پیوند دارند و اگرچه در نگاه ظاهر تناقض و تضاد میان اجزا به چشم می‌خورد، اما با تأمل در ساختار کلی شاهنامه روشن می‌شود که این تناقض و تضادها بنیاد آئینی و اندیشه‌ای دارد (مالمیر، ۱۳۸۷: ۲۲۱). تا جایی که همین مسأله از سوی برخی محققان به عنوان یکی از محاسن شاهنامه و نشانه امانت‌داری فردوسی تلقی شده است (مرتضوی، ۱۳۷۲: ۱۴)؛ بنابراین با مقایسه داده‌های بخش تاریخی شاهنامه درباره شاپور با تصویر سکه طلای مورد مطالعه می‌توان اعتبار این بخش را تقویت کرد.

شاپور در شاهنامه

مطالب ذیل پادشاهی شاپور در شاهنامه با ابیاتی پیرامون چگونگی بر تخت نشستن شاپور و حضور بزرگان نزد وی آغاز می‌شود؛ فردوسی در این قسمت شاپور را این‌گونه وصف می‌کند:

خداوند با بخش و با فر و داد	زمانه به فرمان او گشت شاد
خداوند گویال و شمشیر و رنج	خداوند آسانی و تاج و گنج
جهان‌دار با فرّ و نیکی شناس	که از تاج دارد ز یزدان سپاس
خردمند و زیبا و چیره‌سخن	جوانی به سال و به دانش گهن
همی مشتری بارد از فرّ اوی	بنازیم در سایه پَرّ اوی
به رزم آسمان را خروشان کند	چو بزم آیدش گوهر افشان کند

(فردوسی، ۱۳۸۴: ۲۴۲)

این ابیات منطبق بر نقوش سکه‌های ضرب‌شده در ابتدای دوران شاپور است که وی را با اوصافی چون «خداوند گویال و شمشیر»، «جهان‌دار با فرّ»، «زیبا»، «جوانی به سال» و «به رزم آسمان را خروشان کند» دارای توانمندی و ویژگی‌های انسانی شکوهمند معرفی می‌کند (تصویر ۱۲).

بخش بعدی به نبرد شاپور با رومیان اختصاص دارد (همان: ۲۴۵-۲۴۹) که در انتهای آن چنین آمده است:

همی بود شاپور با داد و رأی	بلنداختر و تخت شاهی به جای
چو سی سال بگذشت بر سر دو ماه	پراگنده شد فرّ و اورنگ شاه

(همان: ۲۴۹)

در این ابیات، عبارت «پراگنده شد فرّ و اورنگ شاه» یعنی شکوه و قدرت او کم‌کم از بین رفت؛ در بعضی نسخ به جای اورنگ، «اورند» آمده است که معنای آن نیز در چنین بیتی به معنای شکوه و والایی است (نوشین، ۱۳۸۶: ۶۵).
ابیات آخر این بخش توصیفی از اواخر حیات شاپور است:

▲ تصویر ۱۲: تصویر شاپور اول ساسانی بر سکه نقره با لقب «شاهنشاه ایران و انیران» از موزه‌الازیگ ترکیه (Yücel, 2017: 334).
Fig. 12: The image of Shapur I, on a silver coin with the title “Emperor of Ērān (Iran) and ANĒRĀN (“non-Iran”) from Elazığ Museum, Turkey (Yücel, 2017: 334).

بفرمود تا رفت پیش اورمزد
 تو بیدار باش و جهان دار باش
 نگر تا به شاهی نداری امید
 بجز داد و خوبی مکن در جهان
 به دینار کم یاز و بخشنده باش
 مزن بر کم آواز بانگ بلند
 همه پند من سربسر یادگیر
 بگفت این و رنگ رخس زرد گشت

بدو گفت شد زرد روی فُرزد
 جهان‌دیدگان را خریدار باش
 بخوان روز و شب دفتر جمشید
 پناه کهان باش و فرّ مهان
 همان دادده باش و فرخنده باش
 چو خواهی که بخت بود یارمند
 چنان هم که من دارم از اردشیر
 دل مرد برنا پر از درد گشت

(فردوسی، ۱۳۸۴، ج. ۶: ۲۵۰)

«کزازی» در ذیل بیت «بفرمود تا رفت پیش اورمزد/ بدو گفت شد زرد روی فُرزد» چنین نوشته است: «در این بیت، فُرزد که به معنای گیاه همیشه سبز است، استعاره‌ای است، آشکار از شاپور که به پیری و پژمردگی رسیده است و مرگ را چشم می‌دارد» (کزازی، ۱۳۸۸، ج ۷: ۶۱۲). هم‌چنین «بنداری» در ترجمه خود به موضوع ضعف و ناتوانی و نزدیک بودن مرگ شاپور اشاره کرده است: «قال الفردوسی فبقی سابور مُستقراً علی سربیر الملکِ موطناً للرعیة أکناف العدل و الأمن حتی أتت علیه من مُلکِه ثلاثون سنه فطلعت علیه ثلاثُ المَنیة» (بنداری، ۱۹۷۰، م. ج. ۲: ۵۷). عبارت «فطلعت علیه ثلاثُ المَنیة» نشان‌دهنده ظاهر شدن علائم مرگ و پایان حیات در شاپور است. درباره تولد و مرگ شاپور اطلاعات دقیقی در دست نیست. «تقی‌زاده» تولد شاپور را حدود ۲۰۰ م. و اوایل ۲۴۲ م. را پادشاهی و آوریل ۲۴۳ م. را تاج‌گذاری وی به عنوان شاهنشاه ایران و نیمه آوریل ۲۷۳ م. را زمان مرگ شاپور دانسته است که بنابراین شاپور در هنگام مرگ ۷۳ سال داشت (تقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۲۱۸). این درحالی است که به استناد منابع تاریخی دوران اسلامی، شاپور بعد از پیروزی اردشیر بر اردوان پنجم» آخرین شاه اشکانی در سال ۲۲۴ م. به دنیا آمد. به این صورت که اردشیر بعد از پیروزی بر اردوان پنجم، دختر وی را به همسری گرفت، اما دختر اردوان در صدد برآمد تا او را با جام زهر از بین ببرد که اردشیر متوجه شد و دستور قتل وی را صادر کرد؛ اما بعد از این‌که متوجه شدند باردار است از کشتن وی صرف نظر کردند و به این صورت بود که شاپور به دنیا آمد (طبری، ۱۳۸۷، ج. ۲: ۴۴-۴۵؛ مستوفی، ۱۳۶۴: ۱۰۳؛ ابن خلدون، ۱۴۰۸، ج. ۲: ۲۰۱)؛ به این ترتیب، شاپور در هنگام مرگ چیزی حدود ۵۰ سال داشته است.

با توجه به توصیف فردوسی از اواخر عمر شاپور که آن را مانند زرد و پژمرده شدن گیاه فُرزد دانسته است، چهره لاغر و تحلیل رفته عضلات صورت شاپور که بر سکه طلای مورد نظر نقش بسته است نیز بیماری شاپور در اواخر عمر را تأیید می‌کند، موضوعی که «گیرشمن» با استناد به متنی مانوی مکشوف از مصر به آن اشاره کرده است: «شاپور شاه به پارس آمد/ او رسید به شهر بیشاپور/ یک بیماری عارض شد بر تن او/ او خود را در خطر بزرگی دید/ به معنای واقعی به فرجام خود رسید/ شاپور شاه مرد و از این دنیا رفت» (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۲۶۱).

نتیجه‌گیری

بررسی‌های صورت‌گرفته نشان داد سکه‌شناسی یکی از منابع مهم و مورداستناد برای بررسی داده‌های تاریخی، به‌ویژه دوره ساسانی است و برای تحلیل نقوش مسکوکات می‌توان به منابع مکتوب مراجعه نمود؛ به‌ویژه برای دوره‌هایی مانند ساسانیان که به این موضوع کمتر پرداخته شده است. درباره سال و مکان ضرب سکه اطلاعی به دست نیامد، اما براساس چهره شاپور منقوش بر سکه می‌توان دریافت که سکه طلای مورد مطالعه مربوط به اواخر حیات شاپور و زمانی است که وی درگیر بیماری بوده و در بیشاپور در فارس از دنیا رفته است. از نکات مهم بر روی سکه می‌توان به چهره شاپور اشاره کرد. بخش‌هایی مانند تاج و تزیینات آن با دقت به تصویر درآمده است و ضعف و بیماری چهره شاپور نیز با استناد به اشعار شاهنامه فردوسی مورد تأیید قرار گرفت. اجازه شاپور مینی بر این که چنین تصویری از او بر روی سکه حک شود، نشانگر اهتمام به رشد شخصیتی و اخلاقی در کنار توجه به قدرت و پرورش جسمی است؛ بنابراین تردیدهایی مانند اشتباه در قالب‌سازی یا عدم دقت در نقش چهره شاپور بر سکه طلای مورد مطالعه صحیح نیست. نکته دیگر بر روی سکه عدم نقر بخش انتهایی عبارت‌های معمول بر سکه‌های شاپور است که به نظر می‌رسد به دلیل کمبود فضای کافی، حکاک آن را نادیده گرفته است؛ اگرچه در پشت سکه نیز اشتباهی در نقر دو حرف دیده می‌شود که این موارد گاهی در ضرب سکه‌هایی دیگر نیز دیده می‌شود. پشت سکه گویای عظمت و قدرت شاپور است. نیزه سه‌شاخ که در دستان دو شمایل اطراف آتشدان قرار دارد نشان‌دهنده غلبه شاپور بر کوشانیان است و هم‌چنین غلبه آئین ایرانی بر آئین کوشانیان با نگهبانی اهورامزدا و شاه با نیزه‌های سه‌شاخ شیوا در دست با آتشدان و آتش به‌عنوان نشان آئین ایرانیان نشان داده است. درنهایت می‌توان گفت دو روی سکه، دو مفهوم جداگانه است؛ یک طرف از ابهت و قدرت شاه سخن می‌گوید و طرف دیگر از پایان عمر پادشاه پیروزمند حکایت می‌کند.

سپاسگزاری

نویسندگان مقاله بر خود لازم می‌دانند از داوران محترم نشریه قدردانی و تشکر نمایند.

مشارکت درصدی نویسندگان

این مقاله حاصل پژوهش درباره یک سکه کمیاب از دوره شاپور اول ساسانی موجود در یک مجموعه شخصی بود که نویسنده دوم آن را آورده است و ایده اولیه این پژوهش را مطرح کردند و نویسنده اول در بحث تحلیل داده‌های تاریخی و نویسنده سوم در تحلیل داده‌های ادبی مشارکت فعال داشته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان ضمن اعلام رعایت اخلاق نشر، متعهد می‌گردند که این مقاله حاصل

یک پژوهش اصیل است و استفاده از پژوهش‌های دیگر با رعایت کامل اصول پژوهشی و با ذکر منبع صورت‌گرفته و در آن هیچ تضاد منافع وجود ندارد.

پی‌نوشت

۱. سکه طلای مورد مطالعه از یک مجموعه شخصی است که نویسنده دوم تصویر آن را آورده است؛ ضمن این‌که در برخی از حراجی‌های معتبر اینترنتی فعال در زمینه سکه مانند «استفان آلبوم» (<https://sarc.bidinside.com/en/lot/76/>) (<https://sites.uci.edu/sasanika/2009-2/>) نیز موجود است.
۲. <https://sites.uci.edu/sasanika/2009-2/>
۳. آرمینه زهرابیان و محمد افق‌ری، ۱۳۹۲، «یک سکه طلای استثنایی از شاپور اول ساسانی»، پژوهش‌های علوم انسانی دانشگاه اصفهان، سال چهارم، شماره نوزدهم، بهار: ۱-۱۰.
۴. «شاهنشاهی ساسانی که در دوران شهریاری اردشیر اول بنیان نهاده شد در مدت شهریاری شاپور عظیمت بی‌نظیری یافت. بدین مناسبت عنوان شاهنشاه ایران و انیران به وی داده شد» (بیانی، ۱۳۵۱: ۲۸).
۵. این‌که گفته شده است شمایل‌های پشت سکه‌های شاپور اول ساسانی کاملاً همانند هستند، درست به نظر نمی‌رسد. (امینی، ۱۳۹۵: ۲۴۱).
۶. «[ف ز] [ر] سبزه است در نهایت سبزی و تازگی و تری و آن را فریز نیز گویند و بعضی گویند سبزه‌ای باشد که روی آب ایستاده به هم می‌رسد و در تابستان و زمستان سبز و خرم می‌باشد. در تازی آن را ثیل خوانند» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۱: ۱۷۶۷).
۷. فردوسی گفته است که شاپور بر تخت شاهی برجای ماند و سایه برابری و امنیت را بر مردم گسترانید تا این‌که سی سال از پادشاهی‌اش گذشت و نشانه‌های مرگ بر او پدیدار شدند.

کتابنامه

- ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد، (۱۳۶۰). تاریخ ابن خلدون (دیوان المبتدا والخبیر...). تحقیق: خلیل شحاده، بیروت: دارالفکر.
- اخوان مقدم، نداء، (۱۳۸۵). «مقایسه روایاتی چند از سلسله ساسانیان در شاهنامه و منابع تاریخی». پژوهش‌نامه علوم انسانی (دانشگاه شهید بهشتی)، ۵۱: ۱-۱۰. <https://ensani.ir/fa/article/144097>
- امینی، امین، (۱۳۹۵). سکه‌های ایران پیش از اسلام در موزه آستان قدس رضوی. تهران: نشر پازینه.
- امینی، امین؛ و داشکف، سرگئی، (۱۳۹۴). سکه‌های دوره فترت (معرفی سکه‌ای ویژه). تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی پازینه.
- ایمان‌پور، محمدتقی، (۱۳۹۰). «تبارشناسی ساسانیان در شاهنامه». سلسله مقالات همایش آغاز هزاره دوم شاهنامه، مشهد: قطب علمی فردوسی‌شناسی.
- برتلس، ی. ا.، (۱۳۲۲). «منظور اساسی فردوسی». هزاره فردوسی (مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات ایراد شده در کنگره فردوسی)، تهران: وزارت فرهنگ.
- بنداری، فتح‌بن‌علی، (۱۹۷۰ م.). الشاهنامه. به‌کوشش: عبدالوهاب عزام، طهران: بی‌نا.
- بهنامی‌فر، مرضیه، (۱۳۹۶). شمایل‌نگاری سکه‌های ساسانی. تهران: نشر پازینه.
- بیانی، ملک زاده، (۱۳۵۱). «پژوهشی درباره سکه‌ها و نقوش و سنگ نبشته‌های شاپور اول، شاهنشاه ایران». بررسی‌های تاریخی، ۷ (۲): ۲۳-۴۶. <https://ensani.ir/fa/article/8364>

- بیرونی، ابوریحان، (۱۳۵۲). آثار الباقیه عن القرون الخالیه. به‌کوشش: اکبر داناسرشت، تهران: ابن‌سینا.
- پوپ، آرتور آپهام، (۱۳۹۰). شاهکارهای هنر ایران. به‌اهتمام: پرویز ناتل خانلری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پیرنیا، حسن، (۱۳۷۵). تاریخ ایران باستان. تهران: دنیای کتاب.
- تقی‌زاده، سید حسن، (۱۳۸۱). بیست مقاله تقی‌زاده. مترجمان احمد آرام و کیکوس جهاننداری، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- جلیلیان، شهرام، (۱۳۹۷). تاریخ تحولات سیاسی ساسانیان. چ. دوم، تهران: سمت.
- درخشی، حسن؛ و شهبازی، زهرا، (۱۳۹۴). «بررسی اجمالی سکه‌های ساسانی». فصلنامه تاریخ‌پژوهی، ۶۳، ۱۴۵-۱۷۶. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1233924>
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷). لغت‌نامه. چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- زهراپیان، ارمینه؛ و افق‌ری، محمد، (۱۳۹۲). «یک سکه طلای استثنایی از شاپور اول ساسانی». پژوهش‌های علوم انسانی، ۴ (۱۹): ۱-۱۰. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/983843>
- سایکس، سرپرسی، (۱۳۸۰). تاریخ ایران. ترجمه فخرداعی گیلانی، جلد اول، چ. هفتم، تهران: افسون.
- سرافراز علی‌اکبر؛ و آوزمانی، فریدون، (۱۳۹۱). سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه. تهران: سمت.
- سرکاراتی، بهمن، (۱۳۵۴). «اخبار تاریخی در آثار مانوی (۴)». زبان و ادب فارسی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز). ۱۱۶: ۴۹۸-۵۲۴. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/59865>
- شایگان، داریوش، (۱۳۸۹). ادیان و مکتب‌های فلسفی هند. جلد اول، چ. هفتم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شواری، احسان، (۱۳۹۵). «سه گفتار مقدماتی درباره سکه‌شناسی ساسانی». پژوهش‌های ایران‌شناسی، ۶ (۲): ۷۹-۹۸. DOI: [10.22059/jis.2017.62825](https://doi.org/10.22059/jis.2017.62825)
- صفا، ذبیح‌الله، (۱۳۷۹). حماسه‌سرایی در ایران. چ. ششم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- طبری، محمد بن جریر؛ (۱۳۸۷). تاریخ الامم و الملوک. تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالتراث.
- فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۸۴). شاهنامه. به‌کوشش: جلال خالقی‌مطلق و محمود امیدسالار، دفتر ششم، نیویورک: بنیاد میراث ایران.
- کریستین‌سن، آرتور، (۱۳۹۴). ایران در زمان ساسانیان. ترجمه رشید یاسمی، چ. چهارم، تهران: نگاه.

- کزازی، میرجلال‌الدین، (۱۳۸۸). نامه باستان. جلد هفتم، چ. اول، تهران: سمت.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۷۹). بیشاپور. ترجمه اصغر کریمی، جلد اول، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۹۴). ایران از آغاز تا اسلام. ترجمه محمد معین، چ. بیست و یکم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- لوکونین، ولادیمیر، (۱۳۵۰). تمدن ایران ساسانی. ترجمه عنایت‌الله رضا، تهران: ترجمه و نشر کتاب.
- مالمیر، تیمور، (۱۳۸۷). «ساختار فنی شاهنامه». کاوش نامه: ۱۹۹-۲۲۳. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/802166>
- مجتبابی، فتح‌الله، (۱۳۵۲). شهر زیبایی افلاطون و شاه آرمانی در ایران. تهران: انجمن فرهنگ ایران باستان.
- مرتضوی، منوچهر، (۱۳۹۱). فردوسی و شاهنامه، چ. چهارم، تهران: انتشارات توس.
- مستوفی، حمدالله بن ابی بکر، (۱۳۶۴). تاریخ گزیده. تحقیق: عبدالحسین نوایی، تهران: امیرکبیر.
- مسعودی، علی بن الحسین بن علی، (۱۹۷۳). مروج الذهب و معادن الجواهر. به تحقیق: محمد یحیی‌الدین عبد الحمید، الجزء الاول، الطبعة الخامسة، بیروت: دارالفکر.
- موقر، مجید، (۱۳۳۱). «فوائد معنوی سکه شناسی». مهر، ۸ (۳): ۱۸۴-۱۹۰. <https://ensani.ir/fa/article/290476>
- موله، م.، (۱۳۵۶). ایران باستان. ترجمه ژاله آموزگار، تهران: دانشگاه تهران.
- نفیسی، سعید، (۱۳۸۴). تاریخ تمدن ایران ساسانی. به اهتمام: عبدالکریم جریزه‌دار، چ. دوم، تهران: اساطیر.
- نوشین، عبدالحسین، (۱۳۸۶). واژه‌نامه. چ. دوم، تهران: معین.
- یارشاطر، احسان، (۱۳۶۳). «چرا در شاهنامه از پادشاهان ماد و هخامنشی ذکر نیست؟». ایران نامه، ۱۹۱-۲۱۳. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/353276>
- یوسف‌جمالی، محمدکریم؛ و بابایی‌توسکی، مهناز، (۱۳۹۱). «واکاوای مانی و آموزه‌هایش در زمان شاپور اول». تاریخ (دانشگاه آزاد)، ۲۵: ۱۳۰-۱۴۲. https://jh.mahallat.iau.ir/article_540236.html

- Akhavanmaghdam, N., (2007). "A Comparative Study of Some Narratives of the Sassanid Dynasty in Shahnameh and Historical Sources". *Research Journal of Humanities (Shahid Beheshti University)*, 51: 1-10. <https://ensani.ir/fa/article/144097/> (In Persian).

- Amini, A., (2017). *Iranian Coins Before Islam in Astan Quds Razavi Museum*. Tehran: Pazinah Publication. (In Persian).

- Bayani, M., (1973). "A Study on the Coins and Inscriptions of Shapur I, the King of Iran". *Historical Studies*, 7 (2): 23-46. <https://ensani.ir/fa/article/8364>. (In Persian).
- Behnamifar, M., (208). *Symbolism of Sassanid Coins*. Tehran: Pazinah Publication. (In Persian).
- Bertels, J. A., (1944). "The Fundamental Intention of Ferdowsi". *Ferdowsi Millenary (Collection of Speeches and Articles Presented at Ferdowsi Congress)*, Tehran: Ministry of Culture. (In Persian)
- Biruni, Abu-R., (1974). *The Remaining Signs of Past Centuries*. Edited by Akbar Daneshpazhuh, Tehran: Ibn Sina. (In Persian)
- Bondari, F. bin-A., (1970). *Shahnameh*. Edited by: Abdul Wahhab Azzam, Tehran: No publisher. (In Persian)
- Christensen, A., (2015). *Iran during the Sassanians*. Translated by: Rashid Yasami, 4th ed., Tehran: Negah. (In Persian)
- Dehkhoda, A. A., (1999). *Dehkhoda Dictionary*. 2nd ed., Tehran: Tehran University Press Institute. (In Persian).
- Derakhshi, H. & Shahbazi, Z., (2016). "An Overview of Sassanid Coins". *Quarterly Journal of Historical Research*, 63: 145-176. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1233924>. (In Persian).
- Ferdowsi, A., (2005). *Shahnameh*. Edited by: Jalal Khaleghi Motlagh and Mahmoud Omidasalar, Vol. 6, New York: Iran Heritage Foundation. (In Persian).
- Gershevitch, R., (2000). *Bishapur*. Translated by: Asghar Karimi, Vol. 1, Tehran: Cultural Heritage Organization of Iran. (In Persian).
- Gershevitch, R., (2015). *Iran from the Beginning to Islam*. Translated by: Mohammad Moein, 21st ed., Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian).
- Göbl, R., (1954). "Aufbau der Münzprägung (des Sasanidenstaates)". in: Franz Altheim – Ruth Stiehl, *Ein asiatischer Staat, Wiesbaden*: 51-128. <https://www.jstor.org/stable/23865361>
- Ibn Khaldun, A. R. ibn-M., (1982). *The History of Ibn Khaldun (Diwan al-Mubtada and al-Khabar...)*. Edited by: Khalil Shhadah, Beirut: Dar al-Fikr. (In Persian).
- Imanpour, M. T., (2012). "Sassanid Genealogy in Shahnameh". *Series of Articles in Ferdowsi Millenary Conference*, Mashhad: Ferdowsi Studies Pole. (In Persian).
- Jalilian, Sh., (2019). *History of Political Changes of the Sassanians*. 2nd ed., Tehran: Samt. (In Persian)

- Kazzazi, M. al-Din., (2009). *Ancient Letters*. Vol. 7, 1st ed., Tehran: Samt. (In Persian).
- Lukonin, V., (1971). *Sasanian Civilization*. Translated by: Enayatollah Reza, Tehran: Translation and Publishing of Books. (In Persian).
- Malmir, T., (2008). "Technical Structure of Shahnameh". *Research Journal of Persian Language and Literature*, 16: 199-223. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/802166> (In Persian).
- Masudi, A. ibn al-H. ibn-A., (1994). *Meadows of Gold and Mines of Gems*. Edited by: Muhammad Yahya al-Din Abdul Hamid, Vol. 1, 5th ed., Beirut: Dar al-Fikr. (In Persian).
- Mojtabai, F., (1985). *The Beautiful City of Plato and the Ideal King in Iran*. Tehran: Iranian Ancient Culture Association. (In Persian).
- Mortezaei, M., (2012). *Ferdowsi and Shahnameh*. 4th ed., Tehran: Tous Publications. (In Persian).
- Moštawfi, H. ibn-A. B., (1986). *Selected History*. Edited by: Abdolhossein Nowaii, Tehran: Amir Kabir. (In Persian).
- Moulé, M., (1977). *Ancient Iran*. Translated by: Zhaleh Amoozgar, Tehran: University of Tehran. (In Persian).
- Movaqqar, M., (1952). "Spiritual Benefits of Numismatics". *Mehr*, 8(3): 184-190. <https://ensani.ir/fa/article/290476> (In Persian).
- Nafisi, S., (2005). *History of Sasanian Civilization*. Edited by: Abdol Karim Jarbazaar, 2nd ed., Tehran: Asatir. (In Persian).
- Nushin, A., (2007). *Vocabulary*. 2nd ed., Tehran: Mo'een. (In Persian).
- Pirnia, H., (1997). *History of Ancient Iran*. Tehran: Donyaye Ketab. (In Persian).
- Pope, A. U., (2012). *Masterpieces of Persian Art*. Edited by: Parviz Natel Khanlari, Tehran: Scientific and Cultural Publication. (In Persian).
- Safa, Z., (2000). *Epic Poetry in Iran*. 6th ed., Tehran: Amir Kabir Publications. (In Persian).
- Saix, S. P., (2002). *History of Iran*. Translated by: Fakhreddin Gilani, Vol. 1, 7th ed., Tehran: Afsun. (In Persian).
- Sarkarati, B., (1976). "Historical News in Manavi's Works (4)". *Persian Language and Literature, Journal of Faculty of Literature and Humanities, University of Tabriz*, 116: 498-524. (In Persian).
- Shorabi, E., (2016). "Three Introductory Discussions on Sassanid Numismatics". *Iranian Studies*, 6 (2): 79-98. DOI: [org/10.22059/jis.2017.62825](https://doi.org/10.22059/jis.2017.62825). (In Persian)

- Shayegan, D., (2010). *Religions and Philosophical Schools of India*. Vol. 1, 7th ed., Tehran: Amir Kabir Publications. (In Persian).
- Tabari, M. ibn-J., (2008). *The History of Nations and Kings*. Edited by: Muhammad Abolfazl Ebrahim, Beirut: Dar al-Tharath. (In Persian).
- Taqizadeh, S. H., (2003). *Twenty Articles by Taqizadeh*. Translated by: Ahmad Aram and Keykavous Jahandari, Tehran: Scientific and Cultural Publication Company. (In Persian).
- Yarshater, E., (1984). "Why Are There No Mention of Median and Achaemenid Kings in Shahnameh?". *Irannameh*: 191-213. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/353276> (In Persian).
- Yousefjamali, M. K. & Babaei Tuski, M., (2012). "Interpretation and Lessons of Shapur I's Era". *History (Azad University)*, 25: 130- 142. https://jh.mahallat.iau.ir/article_540236.html
- Yücel, M., (2017), "A Unique Drachm Coin of Shapur I". *Iranian Studies*, 50 (3): 331-344. <https://doi.org/10.1080/00210862.2017.1303329>
- Zohrabyan, A. & Afghari, M., (2014). "An Exceptional Gold Coin of Shapur I Sassanid", *Researches in Humanities*. 4 (19): 1-10. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/983843> (In Persian).
- <http://www.worldofcoins.eu/forum/index.php?topic=462990>
- <https://encryptedbn0.gstatic.com/images/>